

Tècniques i mètodes de traducció de Francesc Alegre a *La primera guerra púnica* (1472)

Methods and techniques of translation of Francesc Alegre in *La primera guerra púnica* (1472)

PERE BESCÓS*
pere.bescos@upf.edu
Universitat Pompeu Fabra

Resum: L'any 1472 Francesc Alegre va traduir al català la versió italiana dels *Commentarii tres de primo bello punico* de Leonardo Bruni. En l'article s'ha comparat exhaustivament el català amb sis manuscrits italians i l'original llatí. Les divergències entre original i traducció s'han ordenat en tres categories: addicions, eliminacions i modificacions. La metodologia d'Alegre oscil·la des d'una traducció literal a una traducció del sentit de l'original. Els resultats seran comparats posteriorment amb els mètodes d'Alegre a les *Transformacions* d'Ovidi amb l'objectiu de definir Francesc Alegre com a traductor.

Paraules clau: Leonardo Bruni, Francesc Alegre, Història de la traducció, Primera guerra púnica, Crítica textual

Abstract: In 1472 Francesc Alegre translated the Italian version of the *Commentarii tres de primo bello punico* of Leonardo Bruni. In this article we have compared thoroughly the Catalan with six Italian manuscripts and the original text in Latin. The divergences between original and translation have been ordered in three categories: additions, eliminations and modifications. Alegre's methodology oscillates from a literal translation to a translation of original's meaning. The results of this article will be compared later with Alegre's methodology translating the *Transformacions* of Ovid. The ultimate objective is to define Francesc Alegre as a translator.

Keywords: Leonardo Bruni, Francesc Alegre, Literary translation, First Punic war, Textual criticism

* ORCID: 0000-0002-1333-6887

1. Introducció*

La primera guerra púnica de Francesc Alegre mostra com les novetats literàries italianes, introduïdes en català al segle XV especialment pel contacte amb el Regne de Nàpols, es relacionen amb l'adopció, més aviat superficial, de l'ideari de l'humanisme italià (Tate 1976).¹ Per exemple, en aquest text es documenta per primer cop en català el neologisme *traduir* (Colón 2003), en el sentit de traslladar d'una llengua a una altra, tot i que això no implica que Alegre adopti els mètodes i tècniques de traducció humanístiques que aquest neologisme pressuposa.² Així, la traducció segueix recorrent als mètodes propis de l'època de traducció literal de l'original. Amb tot, l'estudi de les variacions entre original i traducció, permet identificar alguns objectius d'Alegre en relació al text de Bruni, tals com l'interès per la temàtica del text, la seva ambientació geogràfica i la fascinació pels elements cavallerescos.

1.1. Context històric de la traducció catalana

El destinatari de la traducció catalana va ser el cunyat d'Alegre Antoni Lluís de Vilatorça, cavaller de Barcelona i membre actiu en la guerra civil catalana (1462-72), primer de part de Carles de Viana, després a favor de Pere de Portugal, i finalment al costat de Joan de Calàbria.³ En el context de setge a la ciutat de Barcelona (1471-72), a la fi d'aquest conflicte, moment en el qual publica l'obra, Alegre adreça a Antoni de Vilatorça un text clàssic de temàtica militar. El context d'aquesta dedicatòria es relaciona amb el fet que la família Alegre, membres del braç dels mercaders, es posicionen a favor de la concòrdia i la fi del conflicte, perquè la guerra no interessa als seus negocis. Antoni de Vilatorça, en canvi, lligat a la causa municipalista i militant al costat de Joan de Calàbria, continua amb els partidaris de la resistència.⁴

Així, les circumstàncies històriques de *La primera guerra púnica* indiquen una lectura en relació a la situació d'Antoni de Vilatorça. El prefaci de la traducció pot ser interpretat en aquesta direcció, atès especialment el fet que un exercici d'aquest estil, de tipus metafòric, és típic de la producció de

* Aquest treball és part d'un projecte d'estudi i publicació del corpus literari de Francesc Alegre. L'estudi d'aquest corpus s'inicià amb la tesi doctoral de l'autor d'aquest article (Bescós 2011).

1 A mitjan de segle XV trobem el mallorquí Ferran Valentí, deixeble de Bruni a Itàlia (Morató 1959, Bescós 2007 i Bacardí-Godayol 2011); més tard, a l'últim quart de segle, el grup de Joan Margarit (Tate 1976), Jeroni Pau (Vilallonga 1986) i Pere Miquel Carbonell (Batllori 1983). Aquests darrers van comprendre amb més exactitud les línies del moviment, però només el difonen entre una minoria de literats, cosa que no permet considerar l'existència plena d'un moviment humanista en l'àmbit català (Badia 1980). Per a l'humanisme en l'àmbit peninsular, vegeu Coroleu (1998).

2 El sentit donat a *traducere* ('traduir') és una innovació del propi Leonardo Bruni (Colón 2003).

3 Per a la biografia d'Antoni de Vilatorça, vegeu Bescós (2013).

4 Per la seva defensa activa de Barcelona, Antoni Lluís de Vilatorça, un cop acabada la guerra, perd la jurisdicció del castell de Plegamans per ordre de Joan II. Més tard, però, Ferran II li restitueix la jurisdicció d'aquest castell, en acollir-se a un indult en el context del famós *redreç* del monarca (Batlle 1973: 255). Vegeu també Bescós (2013).

joventut d'Alegre, i és propi d'un entorn cortesà i cavalleresc, com és el seu cas.⁵ En aquest prefaci Alegre transmet un missatge de prudència, fortalesa i seny al destinatari. Si *La primera guerra púnica* està destinada a un membre important de l'oligarquia contrària a Joan II, el «servici» (Pref.1) que Alegre fa amb la traducció, al cunyat i a «tota aquella nostrada moltitut» (Pref.1), destinatari o receptor *in mente* del barceloní, és convèncer-los d'anar a favor de la prudència i la templança, aprenent «folls assaigs esquivar» (Pref.1), i decantar-los, vista la situació de Barcelona, per la rendició.

1.2. Els *Commentarii tres de primo bello Punico* de Leonardo Bruni

Leonardo Bruni (1369-1444) és un dels personatges més influents de la Itàlia quatrecentista: canceller de la *Signoria* de Florència (1410-11 i 1427-44), reformador de la crítica historiogràfica, compilador d'historiadors antics, i traductor d'obres clàssiques, especialment de la llengua grega. A més, és un teòric imprescindible pel seu *De interpretatione recta* (1424), el «manual» més rellevant de traducció des de Sant Jeroni. A Bruni es deu també la nova acceptió del verb *traducere*, en el sentit de 'portar un text d'una llengua a una altra'.

En el terreny historiogràfic Bruni no va evitar la polèmica amb intel·lectuals de ciutats estat rivals, com Milà o els Estats Papals, en una cursa entre ciutats per assimilar la pròpia providència a una *veritas* universal que convertís la pròpia ciutat en seu d'una nova *Romanitas*. Per aquest motiu, les obres de Bruni escrites amb el títol de *Commentarii*, considerades per ell com a comentaris en el sentit clàssic del gènere, és a dir, narració breu d'un episodi històric, van resultar un flanc especialment dèbil per on els rivals polítics van erosionar la seva ordenació conceptual dels gèneres historiogràfics, aprofitant que els *Commentarii* no eren un gènere habitual en la tradició historiografia anterior.⁶ Si bé, doncs, l'objectiu ulterior és desacreditar la reescriptura de la història duta a terme des de Florència, el resultat que aquí interessa és que els *Commentarii* brunians van passar a ésser considerats sobretot traduccions, difuminant així l'accent d'autoria donat per Bruni a aquests textos.⁷

Certament, Bruni pretén una historiografia patriòtica que permeti lloar les grandeses de la *Romanitas*, i per això menysté Polibi i Filí d'Àgrigent, però es troba amb l'escassetat de fonts romanes, i paradoxalment es veu obligat a recórrer als historiadors que critica. Per aquest motiu, els *Commentarii*

⁵ En el pròleg de *La primera guerra púnica* hi trobem com a tòpic el desig de traduir, la dedicatòria a un destinatari socialment superior, la incapacitat del traductor per dur a bon port la feina, i el servei i utilitat de la traducció. Tots aquests tòpics també es troben en els pròlegs de les *Paradoxes* de Ferran Valentí, a la carta adjunta a la traducció de l'*Eneida* que Enric de Villena dedica a Joan II de Navarra, a la que mossèn Pere Pardo escriu com a prefaci a *Los dotze treballs de Hèrcules*, i en Nicolau Quilis i la seva traducció del *De officiis* (Martínez Romero 2007). Alegre relaciona la *virtus* cavalleresca amb aquesta traducció, i per tant, el prefaci no té una composició purament formular, com demostra el fet que Alegre recorrerà a aquesta traducció per confeccionar la *figura d'honor* en la correspondència entre Alegre, Torroella i Lull (Torroella 2011: II. 245-258).

⁶ Per a la crítica a Bruni en aquest sentit, vegeu Bescós 2015.

⁷ Així, per exemple, trobem que l'edició prínceps llatina dóna la següent autoria: «Polybius historicus de primo bello punico ex graeco in latinum traductus per Leonardum Aretinum, virum elegantissimum» (f. 1r): 'Llibre d'Història de Polibi sobre la primera guerra púnica, traduït de grec en llatí per Leonardo Aretí, home molt elegant'.

resulten una «livinització» del text de Polibi, i són ràpidament considerats una traducció, atès que les diferències amb el text de Polibi no semblen, a primer cop d'ull, remarcables. Així es troba a l'edició prínceps llatina, que presenta els *Commentarii* com un «Polybius latinus». L'assimilació amb Polibi comporta l'eliminació del nom de l'autor, que passa a ser-ne traductor o a desaparèixer. En aquesta *damnatio* de l'autoria, la traducció italiana hi té un paper important, ja que les dues traduccions italianes, l'anònima, més difosa i d'on tradueix Alegre, i la de Pier Candido Decembrio, d'on es tradueix el text castellà, eliminen la ratlla on Bruni defensa la seva autoria.⁸ La influència del text italià damunt del llatí va ser forta, perquè el prefaci on hi ha aquesta ratlla, que inclou a més una justificació de la seva tasca com a autor, apareix encara a la prínceps llatina de 1498, però desapareix a partir de l'edició llatina d'Ausburg (1537). Hi ha encara un altre fet que fa que l'obra sigui considerada aviat una traducció. Després que Bruni escriu aquest text, el 1455 Perotti realitza la traducció llatina de Polibi, obra que dedica al papa Nicolau v. Aquesta versió romana rivalitza amb la versió bruniana-Florentina, enfocant històricament els fets des de la cort papal de Roma i no des de la capital toscana. Bruni representa la puixança de les ciutats estat del nord, remarcant i emmirallant-se en l'ajut ofert a Roma en les campanyes a la Gàl·lia Cisalpina (el llibre III dels *Commentarii*); la traducció de Perotti, en canvi, recupera el paper central i protagonista de la ciutat de Roma.

A més, mentre l'assimilació amb Polibi avança conjuntament a la difusió del text, una segona assimilació el relaciona, a partir del pròleg, amb Livi. I per això, Angelo Decembrio copia el text brunian amb la resta de l'obra de Livi.

La data de publicació dels *Commentarii*, segons la data acceptada, és la del manuscrit de la Laurenziana de Florència (Plut.65.14): 14.XII.1421.⁹ L'obra està dividida en tres llibres, excepte en l'edició d'Ausburg de 1537, que té dos llibres, incloent en el segon els llibres II i III.

Els fets històrics narrats tenen com a font principal els dos primers llibres de les *Històries* de Polibi (fins a II.35), coneguts com a «introducció als fets» o *prokataskené*. Aquests fets també havien format part de la segona dècada, perduda, de l'*Ab urbe condita* de Tit Livi, tal com dona notícia el propi Bruni en el pròleg.¹⁰ Bruni, de fet, decideix escriure els *Commentarii* per la pèrdua de material

8 La ratlla en qüestió sosté: «Tamen non ab uno sumerem, ut interpres, sed, a multis sumpta meo arbitrato referrem» (f. 1r): «Certament, no he escrit l'obra a partir d'un únic text, com un traductor, sinó que l'he confegit a partir de moltes fonts, segons el meu propi judici.»

9 Segons Bertalot (1975), aquesta data ha de fer fa referència al *De militia*, també en aquest còdex, punt que confirma Hankins (1997). En tot cas, el text llatí va ser publicat abans del 31.I.1422, quan Leonardo Bruni escriu a Giovanni Tortelli i li promet una còpia de l'obra (*Ep.* IV.18). Seguint el *Repertorium Brunianum* (Hankins 1997) trobem 146 manuscrits llatins de l'obra, encara avui sense edició crítica. El text llatí té quatre edicions impreses, però Ianziti (2006) indica cinc edicions, tot i que no informa de quina és la cinquena. Les edicions són: Brèscia (impressor: Jacobus Britannicus, 21.X.1498), Venècia (8.XI.1504), Paris (impressors: Josse Badius Ascensius i Jean Petit, 30.I.1512) i Ausburg (impressor: Phillipus Ulhardus, 1537). Les tres primeres atribueixen l'autoria a Polibi, i tan sols l'última dona Bruni com l'autor.

10 La segona dècada de Livi es conservava en les *Periochae*, en els sumaris de Florus (I.16), en Eutropi (II.18-27) i en Orosi (IV.7.1 – IV.II.4). En relació al pròleg de Bruni és com segueix (en traducció d'Alegre): «Tito Lívio Patavino, pare

historiogràfic sobre la guerra (*materia deest*), i així ho indica el 1408 en una carta a Niccolò Niccoli, on lamenta la manca d'objectivitat de Polibi, que ha esdevingut l'única referència per aquest episodi històric. Aquest escriptor prioritza la versió cartaginesa dels fets, seguint a Filí d'Agrirent, escriptor sicilià favorable al bàndol cartaginès.¹¹

1.3. La traducció italiana (Carlo di Nicola di Vieri de'Medici?)

Els *Commentarii* de Bruni van ser àmpliament difosos en llatí, però també en italià.¹² La seva transmissió és paradigmàtica del procés de reconeixement de les llengües vulgars, atès que l'edició prínceps italiana és de 1471, vint-i-set anys abans que la prínceps llatina (1498).¹³ L'obra en italià disposa d'una edició moderna, no crítica, duta a terme el 1878 per Antonio Ceruti, *curator* dels Arxius de l'Estat Tosca. Ceruti, segons sosté, vol supplantar l'edició veneciana de 1545 de Lodovico Domenichi, i pren com a text base un manuscrit de la Biblioteca Ambrosiana (E 130 sup.), text que corregeix amb dues còpies *strozziane* de la Biblioteca Nacional de Florència.

Un punt no resolt de la traducció italiana és la seva autoria. D'entrada és considerada una traducció anònima, cosa que provoca alguns embulls propis dins la transmissió textual, com veurem tot seguit. Alegre sosté en el seu pròleg que el traductor és el propi Bruni, com ja feia un manuscrit de 1469: 'finito primo bello punico traslatato per messer Lionardi Bruno scritto di mano e per me Zanobi Bartolini'.¹⁴ Per contra, una còpia italiana copiada el 15.IX.1468 indica que 'questo libro fu chopiato per me Michele d'Andrea Singnorini della propria origine che fece vulgarizzare detto messer Lionardo'.¹⁵ Bruni apareix, doncs, com a traductor del text o com a qui l'encarrega. Aquesta última descripció del paper de Bruni podria ser compatible, també, amb la informació de l'edició florentina de 1526, que diu 'fatto vulgare da uno suo amico e disciepulo'. I encara, una altra versió dels fets es troba a la còpia més antiga que es conserva, la de 1434, que indica: 'scritto per me Charlo di Nicchola di messer Veri de Medici'.¹⁶ Per la seva banda, a la còpia de la Bancroft Library l'autoria recau sobre un 'incerto autore'.¹⁷ Les versions dels textos de 1434, 1468 i 1526 no són incompatibles, sinó que semblen més aviat una variació del text inicial, ja que aquest Carlo, fill de Nicola de Veri de'Medici, emparentat

de la istòria romana, los libros del qual, si fossen en peus, no seria mester pendre nova fatiga' (PGP Pròleg).

11 Llegim en el text (en traducció d'Alegre): 'A Filino cartaginès molts grechs an seguit, entre ls quals fou casi com a principal Públio Magalopòlita' (PGP Pròleg).

12 En aquesta llengua el *Repertorium Brunianum* (Hankins 1997) dóna la quantitat de 120 còpies manuscrites.

13 Curiosament, la data de la prínceps italiana és propera al 1472, any de la traducció d'Alegre.

14 Ms. British Library, Add. 57847.

15 Ms. Biblioteca Nacional Central de Florència, II.II.69, f. 215.

16 Ms. Biblioteca Nacional de Portugal, *Illuminados*, 41, f. 72r.

17 Ms. MS UCB 96.

amb Cosme de Medici, podria ser el possible traductor, atesa la relació freqüent entre Bruni, Nicola i Cosme.¹⁸ Carlo podria haver estat deixeble de Bruni, i aquest podria haver-li manat traduir l'obra a l'italià. Això faria concordar les versions d'aquests manuscrits, essent Carlo l'amic i el deixeble indicats. Posteriorment, la fama de Bruni hauria fet que la traducció fos considerada seva, tal com es troba en el text de 1469. En els trenta anys que separen la traducció de Carlo de la còpia de Michele d'Andrea Signorini, les còpies intermèdies possiblement haurien extraviat la informació original, com han extraviat el prefaci on Bruni defensa la seva autoria. Provisionalment, doncs, resulta plausible, com ja va indicar Hankins (2003: I.251), atribuir la traducció a aquest membre de la família dels Medici.

A banda d'aquesta traducció italiana utilitzada per Alegre, hi ha una segona traducció italiana, realitzada per Pier Candido Decembrio, de la qual es realitzà la traducció castellana.¹⁹

1.4. La traducció catalana d'Alegre

Alegre coneixia l'existència de l'original llatí i de la versió italiana, com demostra en el seu prefaci, on descriu els *Commentarii* com a un 'libre per lo famós Aretí en llatí compilat e après per ell mateix en toscana e materna lengua sua traduït' (PGP, Pref.). De fet, no només sap de l'existència del text italià, sinó que tradueix el seu text a partir d'aquesta versió (Bescós 2011). En aquest apartat s'exposen els resultats de la comparació exhaustiva entre el text d'Alegre i aquesta versió italiana anònima.

El colofó de la traducció catalana porta la data de 15.VI.1472.²⁰ A diferència de la versió llatina i

18 Així ho sosté Hankins: «It may have been Nicola or his son Carlo who later translated Bruni's *De primo bello punico* into Italian» (2003: I.251).

19 Text en el qual està treballant el doctorand Jaime González (Universidad de Sevilla).

20 En terres catalanes només hi ha dues traduccions de Bruni: *La primera guerra púnica* d'Alegre, i l'*Econòmica*, traduïda per Martí de Viciana entre 1477 i 1492. Per a *La primera guerra púnica*, vegeu Translat DB, TCM 78.1.1 [data de la consulta: 15 juny 2012]; en relació al pseudo-Aristòtil, vegeu Translat DB, núm 14.1.1 [data de la consulta: 15 juny 2012]. D'aquest últim hi ha edició de Ferrando (1982). A més, segons l'inventari de biblioteques de Madurell-Rubió (1955), les obres de Bruni en llatí i italià tampoc són habituals a Barcelona en aquesta època, i sempre es troben cap a finals de segle. Per a la presència de Bruni a Catalunya remetem a Romano (1982: 603-606). El 1484 Mateu de Montcada té una còpia de l'*Isagogicon* (Madurell-Rubió 1955, 67), obra difosa per la còpia que Bruni va enviar a Juan II de Castella; alguns notaris i juristes tenen obres del florentí, sense especificar: F. Matheu el 1500 (ibídem, 317) i Lluís Lull (ibídem, 225, n. 32); religiosos, com el Cardenal Margarit el 1509 (ibídem, 417) i Miquel Casademunt (ibídem, 585), beneficiat de la Seu el 1518, ambdós amb una de les traduccions brunianes d'Aristòtil. Representants cultes de l'alta noblesa, com Pedro de Urrea, fill del virrei de Sicília, té una còpia del *De bello Italico* el 1490 (ibídem, 149). Vegeu la correspondència entre Pedro de Urrea i Pere Torroella (Torroella, 2011, II, 259-300). Per la correspondència literària entre Alegre, Romeu Lull i Torroella, vegeu la mateixa obra (Torroella 2011: II.245-258) o la de Romeu Lull (1996: 222-231). No hi ha res més. Romano (1982: 603-606) encara ens dóna notícia d'algunes obres més de Bruni, que circulaven per territori de parla catalana: el notari Miquel Abeyar té una traducció de Bruni de les *Ètiques* d'Aristòtil; Pere Joan Berenguer de Junyent, ciutadà de Barcelona, l'any 1494 té el *De studiis et litteris* de Bruni, amb anterioritat en mans de Joan Bernat de Junyent (seu pare?) el 1466; Joan Fuster, notari de Perpinyà mort a Barcelona, el 1486 té un llibre de Bruni, del qual no s'especifica el títol; Nicolau Pere, escrivà reial, a Barcelona, el 1506 té una *Vida de Marc Antoni* de Bruni en un còdex miscel·lani, on també hi ha un Plutarc. A Mallorca, encara, al Monestir de Santa

de la italiana, *La primera guerra púnica* té una transmissió manuscrita modesta. A dia d'avui, el text català es conserva en tres manuscrits, que no són copiats entre ells (*descriptiores*), sinó confeccionats a partir de manuscrits que no es conserven, cosa que augmenta el nombre de còpies que van existir, en algun moment indeterminat, a un mínim de cinc. Els tres manuscrits conservats es troben, respectivament, a la *Hispanic Society* de Nova York (siglat amb una *N*), a la Biblioteca Universitària de Barcelona (siglat amb una *B*), i a l'Arxiu Històric Comarcal del Ripollès (siglat amb una *R*), aquest darrer només conservat fragmentàriament.²¹

En relació a l'acció de còpia, el ms. *N* ha estat realitzat de manera més acurada que els mss. *BR*. El copista duu a terme una lectura comprensiva del text, amb innovacions i correccions. Aquest fet indica una mà amb autoritat, sigui el propi autor o un copista que es pren llibertats en realitzar la seva feina.²² En canvi, el copista del ms. *B* realitza una còpia menys acurada que la del ms. *N*, perquè té dificultats de lectura de l'original, fins al punt de no entendre el text;²³ i perquè, a més de la dificultat de lectura, presta una menor atenció.²⁴ Pel tipus de còpia que realitza, *B* conserva alguns errors que s'han corregit a la resta de la transmissió.²⁵ Per últim, la còpia del manuscrit *R* és la de menys qualitat. Per comparar-la amb *NB*, dir que, només en els deu folis conservats, *R* té més errors que la suma dels errors de *NB* al llarg de tota l'obra. En molts fragments el copista de *R* no entén el text o afegeix mots que impedeixen la seva comprensió, fet que, tal com succeeix amb el manuscrit *B*, pot respondre a una dificultat de lectura.²⁶ A banda de la dificultat, però, hi ha, en el breu fragment en què es conserva, quatre salts d'igual a igual o *homoioteleuta* rellevants.²⁷

Maria de la Real, l'any 1502, hi ha una còpia de la lletra a Pius II, prefaci de la traducció de les *Ètiques* aristotèliques.

21 Per a la descripció completa d'aquests còdexs, vegeu Bescós 2011.

22 Les innovacions de *N* respecte de *B* i de l'italià són: (PGP I.6) sostenir *N*: soferir *B*: it. sofferire; (PGP I.6) apetit *N*: exèrcit *B*: it. esercito; (PGP I.6) anomenat *N*: qui s'anomena *B*: it. che si chiama; (PGP I.6) serien vençuts *N*: dever ésser vençuts *B*: it. dovevano essere vinti; (PGP I.6) acampat aturava *N*: acampat stava *B*: it. era acampato; (PGP I.10) lo any après *N*: lo altre any après *B*: it. l'altro anno poi; (PGP I.11) en aquesta *N*: en aquesta punta *B*: it. in questa punta.

23 Com mostren els següents exemples: (PGP I.12) uns forçats *B*: lurs forces *N*: it. loro forze; (PGP I.7) eugresa *B*: Grècia *N* (lectura correcta).

24 Per exemple, substitueix el nom propi 'Aulo' per un 'en lo' sense sentit (PGP I.10). És difícil determinar si l'error es deu a la dificultat o és provocat per una manca d'atenció, com mostra el cas següent: (PGP I.12) cavalls *B*: cavallers *N* (lectura correcta), on la manca de titlla pot ser a causa de les dues coses.

25 Els mss. *NR* tenen: (PGP I.12) 'Règulo (...) ab la gent qui li era romasa anà campajant e guastant lo terreny dels enemichs', mentre que en el ms. *B* el fragment és idèntic, excepte que aporta 'eren romases'. L'italià té 'quelle genti' i 'erano rimase', ambdós en plural. Tots tres manuscrits catalans tenen 'gent', fet que indica que l'arquetip ja tenia la concordança *ad sensum*. *NR* realitzen una correcció del participi, però aquest ms. *B*, pel tipus de còpia que fa, conserva la concordança.

26 Per exemple llegim en *R*: (PGP I.10) 'Aulo Rutílio (...) viu passar naus de Sicília viu cartaginesos no'; i també: (PGP I.13) 'E a açò mateix de sien los cartaginesos obligats'.

27 Per exemple, entre dos 'que' (PGP I.11) omet 'que per vera virtut. E més que los còsols éran hòmens tals'; entre els mots 'romans' (PGP I.13), ometent 'romans en Itàlia la roba sia lur, mes la terra presa ajen a dar als'; entre els mots

2. Estudi traductològic del text

Per a l'anàlisi de la traducció catalana, com que no hi ha, a dia d'avui, una edició crítica del text italià, s'ha comparat el text d'Alegre amb sis còpies italianes amb l'objectiu de sumar recursos en el procés ulterior d'esmena del text.²⁸ Per a la comparació amb el text llatí, s'ha fet servir l'edició prínceps, estampada a Brèscia l'any 1498 (BC, Mar. 6-Fol), que curiosament conté la mateixa divisió per capítols que el text català. S'ha comparat tota la traducció i s'han anotat totes les diferències. Si bé s'ha comparat italià i català exhaustivament, només s'han anotat aquelles variacions rellevants, i no les que ja venien repetint-se al llarg dels capítols anteriors. Les sis còpies italianes, i la sigla que s'ha assignat a cada còpia, són: (1) còpia veneciana de 1450 (*V*), custodiada a la *Bancroft Library* de Berkeley (BANC MS UCB 96), *codex antiquior* més assequible; (2) impressió florentina de 1526 (*F*), que es guarda a la Biblioteca Universitària de Barcelona (07-CM-1460-2); (3) incunable venecià de 1471 (*O*), consultat en la còpia de la *Bodleian Library* d'Oxford (Auct.=II.Q.vi.58); (4) còpia feta per Zanobi Bartolini (*L*), conservada a la *British Library* (ms. 57847); i (5-6) edició de Cerutti de 1878 (*A*), que comprèn una còpia de la *Biblioteca Ambrosiana* de Milà (E 130 sup.), i dos còdexs *strozziani* de la mateixa biblioteca, dels quals Ceruti no dóna la signatura.²⁹ Si ha sigut necessari, s'ha comparat el text català amb la versió italiana de Pier Candido Decembrio, conservada a la Biblioteca Nacional d'Espanya (ms. 10301), manuscrit siglat amb una *M*.³⁰

Les principals diferències entre la versió catalana d'Alegre i la versió italiana anònima han estat classificades en tres tipologies: (i) eliminacions, (ii) addicions, i (iii) modificacions. A més, s'han confeccionat dues categories més, on es classifiquen els errors del traductor i les correccions del traductor respecte l'original: (iv) errors i (v) correccions.

'stany' (PGP I.13), ometent 'stany, e axí aquest'; entre els mots 'Tunis' (PGP I.13), ometent 'Tunis ho volen esquivar. Presa donchs la ciutat de'. A més d'aquests salts, producte normalment de la fatiga o manca d'atenció del copista, hi ha força dittografies o repeticions dels mots següents, copiats dues vegades: 'tota la altra gent' (PGP I.12), 'contra' (PGP I.12), 'finalment' (PGP I.13), i 'ab combatre' (PGP I.9).

28 La comparació amb l'original ha mostrat que no tenir accés al model subjacent en mans del traductor comporta limitacions en l'anàlisi de la traducció. Així, per exemple, el català té 'lo superbo jou' (PGP III.2), traducció de l'italià del ms. A (p. 168) 'il vile giogo', mentre que en el ms. F hi manca l'adjectiu. En aquest cas, com que aquesta variant està recollida en un dels altres manuscrits italians consultats, s'ha pogut detectar l'origen de l'adjectiu català, i establir correctament que la variació ja existeix en el text italià. El mateix mostra el català 'setcents' (PGP III.5), que és traducció de l'italià 'secento' (ms. F, f. 54r), quantitat que tenen tots els mss. italians consultats, tot i que la xifra correcta és la que dóna Alegre, ja que el llatí té 'septingentos' (Brèscia 1498, f. dIr). Creiem que en aquest cas, el ms. italià en mans d'Alegre devia dur la xifra correcta.

29 En els mss. italians seguim la foliació que contenen a pàgina, excepte el ms. O, que no porta foliació en la còpia facilitada per la *Bodleian*. Aquest ha estat numerat amb l'1 en la primera pàgina impresa, *recto* i *verso* respectivament.

30 Aquest text ha servit per contrastar la traducció en casos difícils, com, per exemple, la traducció de 'maresa' (PGP II.4), comentada més endavant.

(I) ELIMINACIONS

És el procediment més habitual de la traducció catalana respecte de l'original italià. Hi ha quatre conjunts que es presten a ser eliminats i simplificats pel traductor:

(a) *Binomis sinonímics*. En general, el traductor simplifica aquelles expressions, sintagmes i oracions que, a nivell de sentit, reiteren informació en l'original. Aquestes eliminacions responen a la voluntat del traductor de no repetir informació, però també a d'altres factors, com l'adequació del català al context immediat de la traducció, la correcció de l'original, percebent el traductor que aquest tipus de repetició són un afegit explicatiu posterior. Aquest recurs també s'empra en aquells casos en què la sinonímia original no és absoluta, i en eliminar el binomi, el català perd matisos respecte de l'original. En resum, el criteri del traductor és no repetir informació, tot evitant les reiteracions, tot i que sovint elimina informació.

En el pas del binomi al monomi, l'elecció entre el primer o el segon membre de l'original depèn de cada cas concret, i no se segueix cap patró. El criteri és l'elecció del mot que més s'adapta a cada moment, segons la preferència del traductor. Així, es tradueix o bé el primer o bé el segon membre en un percentatge gairebé equivalent. Quan algun binomi no té cap membre que convenci al traductor, llavors es tradueix per un sol mot diferent.³¹ En l'eliminació de binomis no s'ha trobat cap cas significatiu en què es pugui relacionar el català amb l'original llatí, i, per tant, una consulta a aquest text tampoc indica cap criteri d'eliminació. Per exemple, en català hi ha 'clemència' (PGP I.1), que tradueix l'italià 'clementia e moderazione' (ms. *F*, f. 4r), un binomi que ja és present en el llatí 'clementer ac modeste' (Brèscia 1498, f. aIIr).

Aquest procediment, propi de les traduccions d'aquesta època, és habitual al llarg de tota la traducció. A banda de la tria per un dels elements del binomi original, també hi ha, a partir del llibre segon, la unió del sentit de dos elements en un únic mot nou, com és el cas del català 'letja' (PGP II.1), del binomi italià 'fede e reputatione' (ms. *F*, f. 27r). El punt on comença aquest tipus d'adaptació, a partir del llibre segon, coincideix amb la introducció de mètodes de traducció segons el sentit, i cal veure una relació entre la tria d'un dels elements del binomi i la traducció literal, d'una banda; i la fusió en un nou element i la traducció segons el sentit, de l'altra.

Ara bé, l'eliminació de binomis no és una tasca exclusiva del procés de traducció, ja que, en aquesta època, també el copista pot efectuar aquests tipus de canvis, com mostra el català 'letja' (PGP III.2). En aquest cas, l'italià té 'nefaria e detestanda' (ms. *F*, f. 52r), i el ms. català *N* té una 'e' a continuació, penjada, mostra de la resta d'un binomi. Aquesta conjunció no està conservada pel ms. *B*. Això pot indicar la seva presència en la traducció, eliminat però en el subarquetip (α), i amb restes en *N*.³²

31 A tall orientatiu, hi ha 52 casos en què el traductor es decanta per traduir el primer element del binomi i 50 en què ho fa pel segon. A més, hi ha 12 casos en què trobem, en català, un sol mot diferent als dos del binomi italià.

32 L'*stemma* de la traducció queda s'ha establert de la manera següent (Bescós 2011): de l'arquetip [X] en provenen dues branques, la del subarquetip (α), d'on provenen els manuscrits *B* i *R*; i una segona branca, d'on prové el ms. *N*.

També hi ha ‘combatudes e vensudes’ (PGP III.3), binomi que es refereix a un anterior ‘pobles’, amb el qual, però, no concorda amb gènere. Aquesta manca de concordança s’explica per una eliminació de copista, o potser també per una revisió posterior de la traducció. El mot ‘pobles’ en italià és ‘città e popoli’ (ms. F, f. 51r). Els adjectius en femení plural que apareixen en català concorden en femení amb ‘città’, que havia de ser present en català per explicar el femení. Aquestes eliminacions, doncs, són posteriors a la realització de la traducció.³³

A mesura que avança en la traducció, aquesta eliminació, que al llibre primer afecta fonamentalment substantius, es generalitza i s’aplica a d’altres elements, com oracions. Per exemple, el català ‘ferma com a mur era aquesta squadra’ (PGP II.1) és traducció de l’italià ‘ferma come muro era questa schiera e non poteva dalle bestie essere divisa ò rotta’ (ms. F, ff. 27v i 28r). La segona oració coordinada reitera la informació de la primera. És important destacar que se segueix el mateix principi i criteri que amb l’eliminació de substantius, però a nivell oracional. El pas d’eliminar binomis a eliminar oracions es dona a inicis d’aquest llibre segon, i també es pot relacionar amb una major atenció al sentit del text, juntament a la fusió de binomis amb un mot nou, tal com s’ha explicat damunt.

A més de generalitzar-se a d’altres elements de la traducció, l’eliminació de binomis evoluciona i es torna més complexa. Per exemple, dos mots separats en el text es perceben com a binomi, eliminant-ne un i refent el text, com succeeix a ‘campajar devien en tals lochs, e no en tals, e les squadres en tal forma, los hòmens a peu ab tal orde, e los de cavall ab tal’ (PGP II.1). Aquest fragment es correspon amb l’italià ‘campeggiare si doveva ne tali luoghi e non ne tali, e le schiere si volevano fare nella tale forma. Gli huomini da pie con tale ordine, e quelli da cavallo in tal modo disporre’ (ms. F, f. 27r). En l’original, els cavalls, les esquadres, i els homes a peu depenen de ‘disporre’, eliminat pel traductor perquè és percebut com a binomi de ‘campeggiare’. L’eliminació de ‘disporre’ ha forçat emplaçar tots els seus complements amb el verb ‘campeggiare’. Tota la reelaboració del català respon, en el fons, a una reducció de sinònims, però d’elements que ja no són contigus.

(b) *Adjectius en grau superlatiu*. Hi ha també una conversió del grau superlatiu dels adjectius a grau positiu en català, o una eliminació d’adjectius en grau superlatiu. Per bé que no és una substitució sistemàtica, es dona al llarg de tot el text. Per exemple, el mot ‘treball’ (PGP I.6) tradueix l’italià ‘grandissimo travaglio’ (ms. F, f. 9r), o els adjectius ‘famosas e nobles’ (PGP I.7) equivalen a l’italià ‘famosissime e nobilissime’ (ms. F, f. 11v). Aquesta metodologia també es troba en el llibre segon, per exemple, en ‘abte’ (PGP II.10), simplificació del superlatiu italià ‘attissimo’ (ms. F, f. 41v).

(c) *Oracions adjectives i explicatives*. El català elimina oracions adjectives. Per exemple, el català ‘nomenat’ (PGP I.7) tradueix ‘che hebbe nome’ (ms. F, f. 12v). Aquesta eliminació pot resultar en un adjectiu: ‘queste generationi che dette habbiamo di sopra’ (ms. F, f. 12r), en català ‘explicades generacions’ (PGP I.7). També pot resultar en un substantiu: ‘la quale è una città de Italia’ (ms. F, f. 13r), en

33 En aquest cas, per exemple, en l’edició del corpus d’Alegre, de la qual forma part el present treball, es restituirà el mot ‘ciutats’ en el binomi, ja que altrament caldria corregir falsament el segon binomi en un ‘combatuts e vensuts’, mai presents en el català (PGP III.3).

català ‘ciutat de Itàlia’ (PGP I.7); o un adverbí substantivat com a ‘los de fora’ (PGP III.6), traducció de l’oració adjectiva ‘quelli che assediavano’ (ms. F, f. 55v). L’eliminació també pot donar un verb: ‘che gli seguitava’ (ms. F, f. 13r), en català ‘seguia’ (PGP I.7). Normalment aquest tipus d’eliminació no porta associada una eliminació del sentit de l’original, però en alguns casos també s’elimina l’adjectiva encara que aporti informació nova, com en el cas del català ‘gran navili’ (PGP II.5), traducció de l’italià ‘gran navilio, nel quale erano più che navi dugento’ (ms. F, f. 33r).

(d) *Redundàncies textuais*. Per exemple, el català ‘axia’ (PGP I.3) tradueix l’italià ‘usciva fuora’ (ms. F, f. 6v). Com que el ‘fuora’ no aporta res que no es trobi ja en el verb, és eliminat. O també en el català ‘tot’ (PGP II.3), reducció de l’italià ‘tutta l’opera delle navi centoventi’ (ms. F, f. 30v). En aquest tipus d’eliminacions, també hi té cabuda el resum, com en el cas de ‘e de totes nations’ (PGP II.11), una traducció resum de l’italià ‘li combattitori anchora erano nuovi et raccolti per lo presente bisogno d’ogni generatione di gente’ (ms. F, f. 44v). Aquesta eliminació de redundàncies també és produïda a nivell oracional. Així el català ‘tengueren la terra per lur’ (PGP I.7) tradueix l’italià ‘tennero la terra per loro e in quella habitaro’ (ms. F, ff. 13r i v). Aquests darrers casos tenen una relació estreta, exposada en el punt (a), amb una elaboració major en la traducció dels binomis sinònims. L’eliminació de redundàncies també afecta a oracions que situen el discurs, com és el cas del català ‘finalment’ (PGP II.4), que tradueix ‘havendo fatto questo egregiamente in più e varii luoghi del lito di Africa finalmente’ (ms. F, f. 31v), on l’oració eliminada no aporta cap informació nova, i simplement connecta amb el capítol anterior i situa l’acció.

(e) *Resum de l’original*. A partir del llibre segon hi ha resums del text italià, que responen a la introducció de mètodes de traducció segons el sentit de l’original, tal com s’ha comentat. Així el català ‘ab lo modo ja dit sos cavallers adoctrinava’ (PGP II.1) resumeix l’italià ‘presa nel modo sopradetto la cura delli exerciti, amaestrando li militanti e exercitandoli, gli avezzò à servare l’ordine et la disciplina militarà [sic]’ (ms. F, f. 27r); o el català ‘venint a strènyer la devantera’ (PGP II.1) resumeix l’italià ‘et adivenne per questo agroppare et stringer di sua gente che tutta la schiera fu nella fronte stretta et brieve, et occupavano lungo spatio di terreno’ (ms. F, f. 27v). El resum es pot realitzar amb més o menys encert o precisió, ja que en aquest darrer exemple, com s’observa, el traductor, en resumir ha eliminat la darrera part, talment com si el resum li servís per saltar i no haver de traduir parts que no li interessien.

(ii) ADDICIONS

En aquesta tipologia de diferències, hi ha tres tipus d’addicions.

(a) *Creació de binomis sinònims*. És el procediment contrari a l’eliminació de binomis. Tot i la voluntat de simplificar-los en la traducció, també hi ha casos com ‘desliurar e defendre’ (PGP I.2), que tradueix l’italià ‘difenderli’ (ms. F, f. 5r); ‘conestable e senturió’ (PGP II.5), que tradueix l’italià ‘condottiere’ (ms. F, f. 34r). En aquests casos, però, cal tenir en compte que pot tractar-se d’un binomi present en el model subjacent del traductor, cas en el qual no serien binomis creats, sinó que, des de el punt

de vista de la feina del traductor, estarien traduïts literalment, cosa que resulta plausible atès que la creació de binomis, en comparació amb l'eliminació dels mateixos, és poc freqüent en aquest text. Per exemple, el català 'stendarts e banderas' (PGP II.1) amplifica l'italià 'bandiere' (ms. *F*, f. 28r), però amb anterioritat ha aparegut 'panons e stendarts' (PGP II.1), que traduïa 'bandiere e le insegne militari' (ms. *F*, f. 27v). En el primer cas, l'italià té només 'bandiere', però com mostra el segon cas, pot haver tingut, en el model subjacent, el binomi.

(b) *Afegitons explicatius*. En alguns punts el traductor afegeix alguna explicació de tipus divers. Per exemple, l'afegitó català 'Ffeta, donchs, la deliberatió de combatre' (PGP II.1) situa l'acció i la narració; en canvi, l'afegitó 'Què diré?' (PGP II.10) aporta vivacitat en la narració de fets.³⁴ Hi ha també l'afegitó de tipus explicatiu per situar en el context immediat del traductor el text de partida, com és 'per nosaltres anomenada taula' (PGP II.10). Aquest tipus d'afegitons no són metodologia comuna del traductor, i com succeeix amb els binomis afegits o pseudo-afegits, poden haver estat presents en el model subjacent d'Alegre, com mostra, per exemple, el català 'Geron, rey dels saragoçans' (PGP I.2), que tradueix l'italià sense aposició, com a mínim en els manuscrits i edicions consultades. En aquest cas, el llatí té 'Hieron Syracusanus' (Brèscia 1498, f. aIIIr), que pot indicar que l'afegitó es trobava en el model italià d'Alegre. Cal tenir present que el traductor no recorre al llatí, i que, per tant, una comparació entre català i llatí, com a explicació d'aquesta aposició, no és possible.

(c) *Amplificacions*. No és recurs freqüent del traductor, però algunes vegades amplifica l'original sense un criteri definit. Per exemple, el català 'sol aquesta differència hi era' (PGP I.8) és una amplificació de l'italià 'se non' (ms. *F*, f. 14v). Altres vegades, l'amplificació serveix per substituir, per exemple, un mot de l'original. Així, el català 'furts, homeys e altres a gent garrera pertanyents' (PGP III.1) substitueix part de l'enumeració 'di furti, di rubarie, d'omicidii' (ms. *F*, f. 47r). En aquest cas, potser el traductor només recorda 'furts' i 'homeys' de tot el passatge memortizat, però també recorda que l'enumeració té algun altre element, el qual, per no retornar a llegir l'original, substitueix amb aquest afegitó.

(III) MODIFICACIONS

(a) *Per cohesió textual*. En la traducció s'introdueixen petites modificacions que tenen per objectiu donar cohesió al text, no repetint mots de manera seguida. Per exemple, es tradueix 'en Sicília' (PGP I.4) l'italià 'nell'isola' (ms. *F*, f. 7r), perquè el mot 'illa' ha aparegut a la mateixa oració; o es tradueix 'de aquí' (PGP II.8) l'italià 'da Messina' (ms. *F*, f. 37v), on Alegre ha substituït el topònim, que acaba d'aparèixer, per l'adverbi, evitant la repetició. Aquest recurs es dona al llarg de tota la traducció, tot i que, com passa amb els binomis, té variacions. Per exemple, el català 'qui' (PGP III.6) introdueix una oració de relatiu que evita la reiteració del nom 'Annone' (ms. *F*, f. 54v), transformant dues oracions en una.

34 Es tracta d'un gir especialment recurrent en fets narrats, o pretesament narrats, de manera oral, semblant, doncs, en sentit i funció narrativa, a l'expressió 'què us diré' (cap. 12) de Muntaner.

(b) *Per adaptació històrica.* El català també modifica l'original per adaptar històricament conceptes. Per exemple, tradueix per 'marchs' (PGP I.4), moneda que té diferents valors segons l'època, 'talenti' (ms. F, f. 7r), l'antiga mesura monetària d'època clàssica. En aquest apartat, per les raons comentades al principi d'aquest treball (veg. 1.1), tenen rellevància els termes militars. Així, el català 'als conestables e senturions' (PGP II.5) tradueix l'italià 'à tribuni e à centurioni' (ms. F, f. 37v). El text llatí té 'centurionibus quoque tribunis' (Brèscia 1498, f. cI r). Els 'conestables' són comandants de l'exèrcit, l'equivalent als tribuns romans. En general, tradueix 'prefecto' per 'prefet' (PGP I.2), però dues vegades per 'capità' (PGP I.2); la 'municione' tant és 'provahiment' (PGP I.5) com 'preparatori' (PGP I.5); la tàctica militar 'erupcione' és 'arupció' (PGP I.5) o 'eforç' (PGP I.5). Aquest tipus de traducció també comporta l'eliminació de certes distincions, com la de l'italià entre 'legati' i 'ambaxatori', en català sempre 'ambaixadors' (PGP I.2). I els 'veterani' són 'antichs' dues vegades (PGP I.1), però també simplement 'soldats' (PGP I.1), o fins i tot 'paons' (PGP I.12).

(c) *Per canvi en els fets narrats.* El català 'CL mília hòmens, e per semblant los cartaginesos posaven lo dit nombre' (PGP I.11) és traducció de l'italià 'cento quaranta migliaia d'huomini. In quelle de carthaginesi furono solamente huomini atti à battaglia di mare, e nientedimanco fu il numero delli huomini più che cento cinquanta migliaia' (ms. F, f. 19r). Mentre que en italià les forces són diferents entre romans i cartaginesos, en català hi ha una equiparació de forces.

(d) *Per coneixements geogràfics.* També hi ha una modificació per demostrar el seu coneixement de primera mà de l'illa de Sicília. Així, tradueix per 'altrament «Capo Passer»' (PGP I.7) l'italià 'così detto per la grossezza dell'aria che in quelli luoghi regna' (ms. F, f. 11v). L'original llatí té 'vocatur acrasitudine aeris' (Brèscia 1498, f. aV r), 'dit així pel creixement de l'aire', que recull l'etimologia de 'Pachynum' a partir del grec *páchos* ('densitat, gruixària', s. v. *Diccionari Grec-Català*). El llatí ha estat traduït amb paràfrasi per l'italià, però la traducció catalana no té un origen clar, excepte pel fet que el traductor coneix de primera mà l'illa, i en lloc de sobreexplicar el nom 'Pachynum' etimològicament, hi afegeix el nom amb què localment es coneix el cap fins al segle XVII, segons l'*Enciclopedia Italiana* (1935, s.v. *Capo Passaro*). Aquest topònim és traduït igualment més endavant (PGP II.2). El mateix cas trobem en la traducció de 'Lo Phar' (PGP I.7) de l'italià 'stretto di Cicilia' (ms. F, f. 12r). El cap del Far és el nom local amb què es coneix l'estret de Messina, on des de l'antiguitat hi ha un far. La traducció catalana, donant el nom local enlloc de l'històric, segueix la línia de la traducció anterior de 'Pachynum' com a 'Capo Passer'.

(e) *Per actualitzar temporalment o localment la traducció.* En el text català també hi ha una actualització temporal al moment present del traductor. Així, en català hi ha 'vuy se mostra' (PGP I.7), traducció de l'italià 'poi fu' (ms. F, f. 12v). L'actualització del temps al moment del traductor, que no es troba en italià, indica un salt temporal. També en el català 'nostres hòmens' (PGP III.1), traducció de l'italià 'nostri huomini latini' (ms. F, f. 46v), hi ha una adaptació semblant, ja que aquests homes no són romans. Curiosament tampoc són romans en el llatí 'nostris hominibus' (Brèscia 1498, f. cIV v). Es tracta, doncs, d'una ampliació de la traducció italiana, que el català ha eliminat per no adequar-se

als receptors concrets de la traducció, i que l'italià manté, fins i tot a contrasentit, perquè si bé els receptors i lectors d'un text llatí han de ser forçosament 'latini', no necessàriament els d'un text italià, a no ser que el traductor vulgui *ex professo* adjectivar els italians com a 'latini'.

(f) *Segons el sentit*. Un darrer tipus de modificacions en la traducció és expressar en català el sentit d'un mot italià amb altres paraules. Així, 'dels antichs' (PGP I.1) tradueix l'italià 'dalla molestia de Veterani' (ms. F, f. 4v; ms. L, f. 4v), equivalent al llatí 'veteranorum molestia' (Brèscia 1498, f. aIIv). O 'pendre ab los enemichs batalla' (PGP II.1), modifica l'italià 'mettersi alla fortuna della battaglia' (ms. F, f. 27r). I també el català 'mesa en punt lur gent' (PGP II.2), tradueix l'italià 'essendo giunti li consoli' (ms. F, f. 29v).

(IV) ERRORS

En el text català hi ha una sèrie de diferències que s'expliquen per error del traductor. Per exemple, la traducció '*sia la salut lur posar*' (PGP I.2), de l'italià 'se e la salute sua riporre' (ms. F, f. 5r), és a dir, 'ells i la seva salut posar', confonent 'se et', segurament 'se e', per 'sia'. O traduir per 'conduissen los romans' (PGP I.6) l'italià 'per tratta condussero li Romani' (ms. F, f. 9v), això és, 'conduir els romans de treta', és a dir, per extracció, separant i dispersant el grup. L'eliminació del 'per tratta' té relació amb la traducció afegida d'un 'ab tracta' damunt en català, entenent aquí 'per tratta' amb el sentit de 'a traïció', i extrapolant aquesta expressió damunt, on l'italià té 'per via di tradimento'. En aquest sentit també hi ha errors per eliminació de sinònims. Per exemple, simplificar a 'Siclops' (PGP I.7) l'italià 'Ciclopi e Lestrigoni' (ms. F, f. 11v). El traductor/copista ha entès 'Lestrigoni' com a sinònim de 'Ciclopi' i ha reduït a un membre el que ha cregut que era un binomi, com fa altres vegades. Un altre error és el català 'renovaren' (PGP II.1), de l'italià 'ragunare' (ms. F, f. 26v), és a dir, 'reuniren'. L'inc. O (f. 31r) té la variant 'raunare', que pot explicar la traducció catalana, entenent-hi un 'ranovare', ja que més endavant també tradueix 'ragunato' per 'renovat'.

D'entre tots els errors, n'hi ha que permeten observar de manera directa la metodologia del traductor quan s'equivoca, i que expliquen de quina manera es donen aquests errors. En el primer cas, una variant en l'original comporta la traducció errònia. Aquest és el cas del català 'maresa' (PGP II.4). L'aparició d'aquest mot en català és el resultat d'una seqüència de confusions en el text italià i català, respectivament. L'edició prínceps llatina (Brèscia 1498, f. bIVv) té 'ignoracione regionis in arcta quaedam incedentes loca, refluxu maris in arido destituta classe', és a dir, 'per ignorància del lloc [les naus] van ser dutes en llocs estrets, i pel retrocedir de la mar, la flota va encallar en un lloc sec'. El fragment és traduït a l'edició prínceps italiana (inc. O, f. 36v) 'per ignorantia de luoghi intrarono cole nave in certa secca, non si acorgiendo de la marina cresciuta, onde adivenne che non molto per lo refluxio del aqua e per il calare de la marea, furono tutte le nave lassate in secco'. En el ms. italià V (f. 47r) apareix dos cops 'marea', i no hi ha distinció entre 'marina' ('ribera, costa') i 'marea' ('moviment', en probable sentit figurat, com en el cas de l'expressió 'marea de lava'). L'inc. O manté aproximadament el sentit de l'original llatí, però el redactat del ms. V facilita la traducció errònia en català, que dona com a causa de la desfeta el creixement i decreixement de la marea,

moviment pràcticament imperceptible al Mediterrani. En la traducció italiana de Decembrio el fragment té la traducció correcta ‘fluxo et refluxo del mare’ (ms. *M*, f. 21^r), traducció que conserva la versió castellana, feta a partir de la de Decembrio. El segon cas mostra com la lectura defectuosa del manuscrit original, més la simplificació dels fets en la memòria del traductor, poden comportar també errors. És el cas del català ‘après Lívio’ (PGP Pròl.), un error de lectura, ja que ha separat erròniament l’original ‘da polibio’ en ‘doppo livio’. En aquest cas, l’argument de Bruni, tal com el tradueix Alegre, no té cap sentit, perquè Bruni aquí precisament justifica la necessitat d’haver de recórrer a Polibi perquè l’obra de Livi no es conserva.

(V) CORRECCIONS

Finalment, en la traducció hi ha un cas en què el català corregeix l’italià, fins i tot l’edició prínceps llatina. És el cas del nom del cònsol ‘Fúrio’ (PGP III.10), ‘Curio’ en el ms. *N* i a tots els manuscrits i edicions consultades, així ‘Curio’ (ms. *F*, f. 59^v), o ‘Curium’ (Brèscia 1498, f. dIII^v). El nom correcte del cònsol és ‘Fúrio’, el del ms. *B*. Si es descarta que aquesta correcció sigui casualitat, que sembla el més probable, el fet que el llatí, els italians i el català *N* tinguin la mateixa lectura, pot indicar certament que la variant del ms. *B* és una correcció, i potser algunes correccions o contaminacions del ms. *B* poden haver estat fetes a partir de la comparació amb d’altres textos, que no són el model del qual es tradueix. Això podria explicar la raó per la qual el copista de *N* corregeix el seu text a partir del manuscrit *B*.

3. Conclusions

En conclusió, Alegre inicia un exercici de traducció literal dels *Commentarii* italians, i al llarg del llibre primer simplifica fonamentalment binomis sinonímics. Però a partir del llibre segon, arran de la pràctica adquirida en el llibre primer, trobem una primera consideració com a binomi de dues paraules que no són contigües. En aquest llibre segon comença a reduir el text, tant oracions explicatives, que converteix en adjectiu, com paràgrafs, resumits enterament. Aquesta tendència reductiva també s’aprecia, i ja des de l’inici de la traducció, en la conversió a grau positiu d’adjectius de l’original en grau superlatiu, i per l’eliminació de redundàncies del text. Contrària a aquesta tendència, hi ha creació de nous binomis, tot i que aquest punt és controvertit, atès que la seva presència, com s’ha mostrat, sembla respondre a binomis presents en el model subjacent d’Alegre, és a dir, en l’italià. En relació a l’estil del text, Alegre cohesionava la traducció quan repeteix mots, substituïnt alguna de les repeticions per un pronom. Per tant, la intenció inicial d’Alegre és traduir el text literalment, però segurament arran de la familiaritat, i per tant autoritat, que va adquirint mentre tradueix el llibre primer, intervé amb més profunditat en el text, amb l’objectiu de millorar el text resultant. Aquesta intervenció més sistemàtica de l’original obra la porta a altres tipus d’adaptacions de contingut, que permeten a Alegre centrar-se en aquells aspectes que li interessaven del text.

Els interessos de Francesc Alegre en aquest aspecte semblen respondre a diferents motivacions. Així, un primer punt que interessa al traductor és el tema del llibret de Bruni. *La primera guerra púnica*, un pseudo-Tit Livi que mostra l'ideal d'home d'armes de la tradició clàssica, també es relaciona amb el fet que el destinatari de la traducció sigui el cavaller Antoni Lluís de Vilatorra. Els referents clàssics, com el cònsol Marc Atili Règul, ofereixen exemples morals de virtut, honor, saviesa o fortalesa.³⁵ L'interès per aquest aspecte de l'obra comporta l'adaptació i modificació dels termes militars i de cavalleria, resumint la varietat lèxica de l'original a la terminologia de l'època.³⁶ Aquestes adaptacions demostren una derivació conscient del context romà i italià cap a termes cavallerescos propers al traductor, mitjançant l'ús regular i la tendència a adaptar el món militar clàssic al seu entorn d'oci de ciutadans honrats i de petita noblesa urbana en ple conflicte bèl·lic (Bescós 2011: 287-289). En aquest sentit, també li interessa refer la història, amplificant l'actitud cavalleresca del cònsol Api Claudi, que en el text italià passa a Sicília 'di nocte', per no ser vist i, en canvi, en català ho fa posant valerosament els seus soldats 'sobre les manlevades naus' (PGP I.3).³⁷ Aquest tipus d'adaptació permet modificar el contingut de l'original.

Un segon punt que interessa al traductor és l'illa de Sicília, escenari de la primera guerra púnica, tal vegada per fer servir la traducció com una carta de presentació, ell que ha viscut a Sicília. Per això Alegre modifica alguns aspectes de la traducció i demostra que coneix la història i la geografia de Sicília.³⁸ És per això que el capítol I.7 és important, perquè és el primer on, seguint el sentit, es refan oracions senceres, ja que fins en aquest punt la traducció és pràcticament calcada a l'original. Aquest capítol és certament d'interès per a Alegre, perquè hi introdueix els seus coneixements de l'illa de Sicília, més enllà de si una primera versió de la traducció li serví, fins i tot, en el seu moment per conèixer l'illa, hi ha una relació entre l'interès i la traducció literal o pel sentit.

35 Vegeu l'onzena cobla de Gómez Manrique a la comtessa de Castro, la seva germana (Badia 1987: 8). En aquest sentit, precisament sobre història romana, «el rei Alfons IV el Magnànim es feia llegir en les seves estones de lleure el text de Titus Livi, voltat de cortesans i cavallers, i que tots plegats el comentaven.» (introd. a *Curial e Güelfa*, ed. Turró 2002: 30).

36 Així, el mot *cavaller* apareix vint-i-cinc cops (sg. i pl), que tradueix 19 cops l'italià *cavalier* o *cavaliere* (en llatí *eques*, *exercitus*, *triarii* i *equitatus*). En 6 ocasions, en canvi, el català *cavaller* tradueix altres mots italians, com *militi*, *militanti* o *astati*. La reducció lèxica ja s'inicia en la traducció italiana. En relació a la terminologia militar emprada per Alegre es troba ben testimoniada en documents o escrits de l'època, per exemple, *asoldat* apareix el 1472 a les *Deliberacions* del Consell de Barcelona, II-21 (f. 84r). Vegeu Bescós (2013).

37 Hi ha la mateixa variació en la descripció de la presa d'Herbessus per part d'Hannó. Segons l'italià la ciutat cau 'per via di tradimento', però en Alegre és presa 'ab tracta' (pgp I.6). Un altre cas es dona a finals del llibre primer, on 'cl milia hòmens, e per semblant los cartaginesos posaven lo dit nombre' (pgp I.11), que és traducció de l'italià 'cento quaranta migliaia d'huomini. In quelle de cartaginesis furono solamente huomini atti à battaglia di mare, e nientedimanco fu il numero delli huomini più che cento cinquanta migliaia' (ms. F, f. 19r). El català ha refet completament l'oració italiana i ha equiparat a l'alça les forces de romans i cartaginesos, que són diferents en l'italià, i també en el llatí, que té 'milia centum et quadraginta' (Brèscia 1498, f. aviiir) per als romans, i 'milia centum et quinquaginta' (Brèscia 1498, f. aviiir) per als cartaginesos.

38 Per exemple, com hem comentat, els cops que l'original italià es refereix a l'Stretto di Messina, Alegre el tradueix per Lo Phar, nom popular i encara actual d'aquest estret (PGP I.7).

Aquest tipus d'adaptacions són pròpies de la traducció entre llengües romàniques, on el traductor té la consciència d'estar realitzant més aviat una còpia que una traducció per la semblança de les dues llengües. Així, hi ha els mateixos mètodes i errors que a les còpies: correccions, eliminació de binomis, simplificacions i modificacions en el text, variacions d'estil, eliminació de glosses, simplificació de redundàncies, etc. Però no totes les diferències entre original i traducció s'expliquen per la voluntat del traductor de modificar, més o menys, l'original. Hi ha dos casos, com a mínim, que no responen a això: un grup d'adaptacions són el resultat de dificultats de traducció, per falta de concepte en català.³⁹ Un segon grup respon a canvis que no tenen el seu origen en el procés de traducció, sinó en la posterior transmissió i còpia del text.

39 Així, els 'tribuni della plebe' són 'caps de la multitud' (pgp I.2), els 'talenti' són 'marchs' (PGP I.4), i la 'sedia' és 'el castell' (PGP I.4), loch (PGP I.4) o casa (PGP I.1)

Bibliografia

- AA. DD. (1929) *Enciclopedia Italiana di scienze, lettere et arti*, Roma, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, Roma.
- AA. DD. (2015) *Diccionari Grec-català*, Barcelona, Enciclopèdia catalana/Fundació Institut Cambó.
- Anònim (2002) *Curial e Güelfa* (ed. Jaume Turró), Barcelona, Biblioteca Hermes.
- Bacardí, M. i Godayol, P. (2011) *Diccionari de la traducció catalana*, Vic, Eumo.
- Badia, L. (1987) “De la ‘reverenda leteratura’ en el Curial e Güelfa”, *Caplletra*, 2, pp. 5-18.
- _____ (1980): “L’Humanisme català: formació i crisi d’un concepte historigràfic”, dins Bruguera, J. / Massot, J (eds.) *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Montserrat, PAM, pp. 41-70.
- Batlle, C. (1973) *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*, Barcelona, CSIC.
- Batllori, M. (1983) *Vuit segles de cultura catalana a Europa: assaigs dispersos*, Barcelona, Edicions 62.
- Bertalot, L. (1975) *Studien zum italienischen und deutschen Humanismus* (ed. P. O. Kristeller), Rome, Edizioni di storia e letteratura, 2 vol.
- Bescós, P. (2007) *Humanisme i traducció catalana durant la segona meitat del segle XV: Ferran Valentí, Arnau d’Alfarràs, Francesc Alegre i Aleix de Barcelona*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra (treball de doctorat).
- _____ (2011) *Francesc Alegre: La primera guerra púnica, 1472: estudi i edició crítica*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra (tesi doctoral).
- _____ (2013) “Los cavallers a fealtat covida: fortitudo i sapientia cavalleresques al De Bello Punico de Francesc Alegre”, *Els Marges*, 101, pp. 10-30.
- _____ (2015) “Ús i abús dels conceptes de *veritas*, *brevitas* i *arbitratus*. Leonardo Bruni i la rivalitat historiogràfica del Quatre-cents italià”, *Afers. Fulls de recerca i pensament*, 80/81, pp. 329-339.
- Ceruti, A. (1878) *La prima guerra punica*, Bolonya, Ed. Gaetano Romagnoli.
- Colón, G. (2001) “Traduir i traducció en catalán, con una ojeada a los romances vecinos”, dins Martínez Romero / Recio (eds.) *Essays on medieval translation in the Iberian Peninsula*, Castelló/Omaha, Publicacions Universitat Jaume I/Creighton University, pp. 153-171.
- Coroleu, A. (1998) “Humanismo en España”, dins Krayer, J. (ed.) *Introducción al humanismo renacentista*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Hankins, J. (1997) *Repertorium Brunianum. A critical guide to the writings of Leonardo Bruni. Vol. I, Handlist of Manuscripts*, Roma, Ed. ISIME-Fonti per la storia dell’Italia medievale (Subsidia).
- _____ (2003) *Humanism and Platonism in the Italian Renaissance*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 2 vol.

Pere Bescós. Tècniques i mètodes de traducció de Francesc Alegre a *La primera guerra púnica* (1472)

- Ianziti, G. J. (2006) "Between Livy and Polybius: Leonardo Bruni on the first punic war", *Memoirs of the American Academy in Rome*, 51/52, pp. 173-197.
- Llull, R. (1996) *Obra completa* (ed. Jaume Turró), Barcelona, Barcino.
- Madurell, J. M./Rubió, J. (1955) *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona, 1474-1553*, Barcelona, Gremios de Editores, de Libreros y de Maestros Impresores.
- Martínez Romero, T. (2007) *Tòpics literaris, traducció medieval i tradició romànica. Discurs de recepció de Tomàs Martínez Romero com a membre numerari de la Secció Històrico-Arqueològica, llegit el dia 21 de juny de 2007*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- Morató Thomàs, J. M. (1959) *Traducció de les Paradoxa de Ciceró. Parlament al Gran e General Consell*, Barcelona, Universitat de Barcelona (tesi doctoral).
- Romano, D. (1982) «Appunti per la fortuna di Leonardo Bruni nella cultura catalana», dins *Il Rinascimento: aspetti e problemi attuali. Atti del x Congresso dell'Associazione Internazionale...*, Florència, Olschki, pp. 603-606.
- Tate, R. (1976) *Joan Margarit i Pau. Cardenal i Bisbe de Girona*, Barcelona, Ed. Curial.
- Torroella, P. (2011) *Obra completa* (ed. Francisco J. Rodríguez Risquete), Barcelona, Barcino, 2 vol.
- Vicianà, M. de (1982) *Comentari a l'Econòmica d'Aristòtil* (ed. Antoni Ferrando), Barcelona, Edicions del Mall.
- Vilallonga, M. (1986) *Jeroni Pau. Obres*, Barcelona, Curial, 2 vol.